

ВІДРОДЖЕННЯ ОСВІТНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ У 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність проблеми полягає в тому, що в Державній національній програмі "Освіта: Україна ХХІ століття" йдеться про головне стратегічне завдання реформування освіти - це виховання творчої, освіченої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення і трансляція культури й духовності в різноманітності вітчизняних та світових освітніх зразків. Ці стратегічні цілі вимагають від педагогів бути обізнаним в історії народу, його освітнього розвитку та пошуку нових якісних методів навчання та виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді полягає в тому, історія народної освіти на Україні, починаючи з перших шкіл, що створювалися при монастирях та церквах, була тісно пов'язана з релігією. Міністерство народної освіти, засноване в Росії в 1802 році всіма силами і засобами підтримувало релігійне спрямування шкільного виховання на українських землях. Так, уже в перших затверджених ним шкільних правилах (1803 р.) одним з головних предметів навчання називався Закон Божий, а спеціально виділена стаття підкреслювала, що викладання забезпечуватиметься священнослужителями.

На початку ХХ століття активно дискутувалося питання про передачу духовенству всіх початкових училищ. Відповідного рішення прийнято не було, і пізніше утворилась така система підпорядкування початкових шкіл, за якої частина з них, а саме церковно-парафіяльні школи та школи грамоти підпорядковувалися Відомству православного віросповідання. У повному володінні Міністерства народної освіти перебували лише зразкові міністерські училища. Але таких училищ було надто мало, і охоплювали вони незначний відсоток дітей віком від 7 до 12 років. Здебільшого ж навчальні заклади створювалися з ініціативи земств, сільських та міських громад, іновіруючого населення, приватних осіб, різних відомств, наукових та громадських товариств та існували на їхні ж кошти. Ці початкові школи користувалися відносною самостійністю, але підлягали загальному нагляду з боку уряду. Наслідком подібної організації народної освіти була значна різнотиповість початкових навчальних закладів, однак у більшості з них біля 45% навчального часу відводилося предметам суто релігійного характеру (Закон Божий, церковнослов'янська грамота, церковні співи). Крім того, у школах, які підпорядковувалися Найсвятішому синоду, учні мали бути присутніми під час богослужіння.

Завдяки реформам, що сталися після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. створилися деякі умови для відродження національної школи на Україні. 10-12 серпня 1917 року в Києві проходив II Всеукраїнський учительський з'їзд, на якому було обговорено та внесено пункт про світськість освіти. Тут же у примітці уточнювалося, що релігійне навчання може проводитися за бажанням батьків. Але воно виносилося за межі загальноосвітніх знань і не включалося в план нової єдиної школи у вигляді окремих спеціальних дисциплін.

Освіта незалежної України у 1917-1920 роках чітко орієнтувалася на Захід. Підтвердження цього знаходимо в програмному виступі тодішнього наркома народної освіти Г.Гринька під промовистою назвою "Наш шлях на Захід", де стверджувалося, що Європа має у своєму розпорядженні багатий науково-педагогічний досвід, цікаві традиції наукової розробки психології, психофізіології, психотехніки тощо, кадри науково підготовлених діячів освіти. В Україні ж соціально-політичні реформи під час короткочасної державної незалежності (1917-1920) викликали "стихийно-революційну педагогічну творчість, яка потребувала науково-педагогічного обґрунтування, залучення талановитих учених до освітнього процесу" [4: 122]. Це було ефективним заходом до створення нової педагогічної теорії в історії України керівником її освіти і партійним діячем.

Незважаючи на революційний час, українські освітні діячі надавали великого значення освітній справі. Робота в цій галузі пішла відразу після падіння царату двома шляхами. З одного боку, пред'явлено вимогу, щоб російський Тимчасовий уряд увів українізацію всіх родів шкіл, і крім того, самочинно впроваджено організацію українських шкіл. Внаслідок українських домагань 28 березня 1917 р. Тимчасовий уряд висловився "за допущення в школах Київської шкільної округи навчання всіх предметів українською мовою, за умови забезпечення меншостей учнів не українців викладами мовою російською" (Д. Дорошенко) [2]. Невдовзі міністр освіти Тимчасового уряду видав розпорядження в справі української школи, який, як подає Д. Дорошенко, зводився до таких основних пунктів: "1) У народних школах заводиться наука українською мовою при забезпеченні прав національних меншостей; московська мова ставала обов'язковим предметом навчання від другого року навчання; 2) в учительських семінаріях та інститутах України заводиться наука української мови, літератури, історії та географії; 3) у вищих школах засновуються кафедри української мови та літератури, історії і права". Крім того, у квітні 1917 р. Тимчасовий уряд призначив українського педагога проф. М.Василенка куратором Київської шкільної округи, до складу якої в той час входила Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина й Полтавщина. Помічником куратора цієї округи призначено В.Науменка й при кінці літа піднесено його до стану куратора тому, оскільки М. Василенко був призначений на товариша міністра освіти.

Але практично російський Тимчасовий уряд дуже мало зробив для української освітньої справи, бо не провів якихось рішучих заходів до реалізації своїх постанов і не дав потрібних грошових засобів на утримання українських шкіл, особливо середніх, тоді як розбудовані в Україні російські школи були повністю забезпечені державою. Попри те російські урядовці в шкільних округах та вороже наставлене до українців російське учительство творили на місцях сильний спротив практичному провадженню українізації.

Народні школи українізовано в Україні одночасно з початком шкільного року 1917-18. Цією справою займалися громадські й повітові установи та інші українські організації згідно з постановами учительських з'їздів, Генерального Секретаріату освіти і Всеукраїнської Спілки Вчителів. Найскоріше українізовано початкові школи всюди там, де були на місцях кваліфіковані учителі українці та були в розпорядженні необхідні шкільні підручники до навчання українських предметів. У процесі українізації початкових шкіл переводилися також церковнопарафіяльні школи під керівництво

земських і міських управ. У такий спосіб широкі кола громадянства практично приєднувалися до реалізації принципу єдиної школи.

Розробки ідей світської школи, і зокрема початкової, знаходимо у спадщинах відомих українських педагогів цього періоду. Серед них імена – Я.Ф. Чепіги, Б.Грінченка, С.Русової та Я.Мамонтова й багато інших учених-педагогів, істориків. В історії освіти і педагогічної думки України не всі її періоди вивчені на належному рівні. Чимало фактів з історії залишилися за грифом таємності. Найменш вивченим є період існування УНР. А саме тоді прогресивна українська думка досягла вагомих результатів у розробці проблем національної освіти та виховання. В УНР досить успішно проходив процес творення національної школи. Ці здобутки не втратили своєї наукової і практичної значущості та актуальності й у наш час. Вони є надійним фундаментом для будівництва сучасної школи в суверенній Україні. З іменами видатних педагогів свого часу Якова Мамонтова, Якова Чепіги, Софії Русової, Тимофії Лубенця, Івана Огієнка – учених, творців нового знання, які пережили рамки свого часу, пов'язують новий етап розвитку педагогічної науки 20-х років - етап інтенсивного пошуку нових шляхів, методів та засобів виховання особистості. Їхні надбання є надійним фундаментом для будівництва й сучасної школи в суверенній Україні. Багато позитивного в розв'язанні питань розбудови системи освіти у вільній українській державі може дати короткий, але плідний досвід становлення української школи в період організації української школи 1917-1923 років, коли наш народ з великим ентузіазмом розбудовував свою національну культуру і свою національну школу зокрема.

В Україні, після Першої світової війни, що принесла розруху та знищення економічних, культурних і соціальних цінностей, освіта розбудовувалася на демократичних засадах. Саме цей факт відіграв велику роль у подальшому розвитку педагогічної науки й школи в Україні. Важливим було те, що "завдяки поступкам уряду для селян та намагання Рад завоювати ширшу підтримку серед неросійських народів у 20-ті роки впевненість українців у власних силах, їхні прагнення переживали гідне подиву відродження, і цей період часто вважають золотим віком українців під владою Рад" [4: 122]. У 20-х роках після короткого періоду непевності й коливань у галузі національної освіти встановлюється й організаційно оформлюється рефлексологічний напрям. Усі провідні науково-педагогічні сили стали на рефлексологічні позиції. Порівняно з попереднім розвитком почався новий науковий етап у педагогіці.

Це спричинило кілька чинників – соціально-політичні й педагогічні. Вони, в першу чергу, пояснювалися кризовим станом педагогічної науки, яка відкинула стару модель педагогіки як науки й гостро потребувала створення свого нового інноваційного фундаменту, своєї власної методологічної основи. Але започаткувати абсолютно нові концептуальні підходи з нічого, з політичних агітаційних гасел спочатку не вдалося - це сталося пізніше. І тому зовсім не випадково молода українська педагогічна наука звернулася до "магістрального напрямку" [4: 122]. Основною причиною було те, що матеріалістична традиція мала ґрунтовний фундамент у розвитку національної освіти. Ще в 1863 році (окреме видання 1866) Іван Сеченов видав свою книгу "Рефлекси головного мозку", публікація якої спочатку була заборонена цензурою. У ній стверджувалося, що "вся свідомо або несвідомо діяльність є рефлекторною" [4].

Крім праць Сеченова на розвиток фізіології, психології й педагогіки досліджуваного періоду, суттєво впливали дослідження І.Павлова, який дав фізіологічне змістовне пояснення психічної діяльності як явища, "котре може досліджуватися за допомогою об'єктивних методів природничих наук" [4: 123]. Це вчення набуло популярності на початку 20-х років, коли українська педагогіка тільки починала формулювати основу своєї теорії і розглядала його як головну підвалину для розвитку матеріалістичних ідей.

Вплив теорії рефлексології за теорією видатного психіатра В. Бехтерева на педагогіку та школу в історії України пояснюється О. Сухомлинською. Це зокрема:

- 1) необхідність створення якісно нової педагогічної теорії та практики, спрямованих на матеріалізм;
- 2) зародження і розвиток рефлексологічної теорії у дореволюційні часи, яка заперечувалась і відкидалась офіційною наукою, що було позитивним у тодішньому суспільно-політичному контексті;
- 3) орієнтація молодої української науки на Захід, на досягнення психології того часу [4: 125].

Рефлексологія, тобто психологія, була головним фундаментом для розвитку педології в національному освітньому просторі. Навіть сьогодні важко провести чітку межу між рефлексологією й педологією, бо всі відомі вчені того часу – О.Залужний, І.Соколянський, В.Протопопов, А.Володимирський – були одночасно і рефлексологами, і педологами. Як бачимо, педагогіка в Україні на початку 20-х років розвивалася паралельно з педагогічною наукою Заходу (вільного виховання або педоцентризму) і спиралась переважно на розвиток рефлексології та науково-природничих дисциплін.

Педологія, як наука про дитину, мала намір вивчати дитину на рівні її анатомії, фізіології, біології, психології та соціології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що українські вчені дотримувались різних точок зору на педологію як науку. Основні погляди на дитину розвивались у цей період у двох напрямках: перший - орієнтований на педологію в її класичному на той час розумінні, тобто на біологію та фізіологію. Яскравим представником цього напрямку був Яків Чепіга. У своїх пошуках він покладався на Дж. Болдуїна, відомого представника поєднання еволюційно-біологічного розвитку дитини з культурно-історичними, що співвідносив дитячу психіку з розвитком суспільних форм та явищ [6].

Услід за американським ученим Я.Чепіга вважав, що в основі розвитку людини лежать два закони: закон утворення звичок і закон акомодатії. "Для педагогіки, - зазначав він, - ці два закони мають першорядне значення. Перший з них спричиняє зміцнення всіх як внутрішніх, так і зовнішніх з'явлень в організмі, або, за влучним висловом Дж. Болдуїна, "його росту в них", другий – зміцнення "всіх з'явлень спеціалізації", або "росту вгору". "Звичка, як і акомодатія, є психофізіологічні акти росту людського організму в усіх його виявах" [6].

Історія показує, що на початку у 20-х років педагогічна наука в Україні ґрунтується в більшій мірі на педології. Остання виділила дитинство як окремий період життєдіяльності людини, розглядала, вивчала його з усіх боків - у філогенезі та онтогенезі. Своєрідність педології полягала в тому, що вона розглядала дитину в постійному розвитку. І аргументи вчених зводились до того, що і фізично, і духовно дитина не схожа на дорослу людину: вона має свій особливий фізичний і духовний світ, який не зустрічається в інших періодах життя людини. І коли існують, наприклад, науки про живу клітину, про дорослу людину, її анатомію, фізіологію, психологію і т. ін., то потрібна й наука про дитину як своєрідну живу істоту. Вона повинна перш за все вивчати особливості й властивості людської істоти, тобто - дитини.

На початку 20-х рр. чітко виявилась суттєва недооцінка історико-педагогічних знань. Правда, інтерес до історії педагогіки повільно, але чим далі, тим більше зростає уже в двадцятих роках. Але кінець недооцінки значення історико-педагогічної науки настав лише в 30-ті роки.

Найбільшим гальмом, вважає дослідниця О. Сухомлинська, у розвитку історії педагогіки на початку двадцятих років була теорія "вільного виховання", яка в модернізованому вигляді проповідувалась на Україні різними доморощеними "теоретиками" педагогіки та яку навіть деякі керівні працівники Народного Комісаріату освіти вважали останнім словом педагогічної мудрості [4].

З огляду на перспективу важливо відмітити той факт, на який саме духовний досвід орієнтуватися і що відбиратиме майбутнє із нашої спадщини. Глибоке знання з історії українського народу, вдумливе його використання, практичні та змістові результати дії технологічного потенціалу кожного сучасного вчителя мають значну освітню цінність. Завдання сучасних істориків-науковців донести справедливі дані з минулого нашого народу, відродити забутий потенціал.

Отже, дане дослідження свідчать, що немає ніяких підстав уважати, що в умовах радянської дійсності 20-х років ідея соціального виховання в Україні та його практика мали тільки негативний, лівацький зміст і характер. Відбулися важливі прогресивні реформи:

1) боротьба за соціальне забезпечення і охоплення громадським вихованням величезної маси безпритульних, знедолених, осиротілих дітей;

2) заперечення старої схоластичної школи;

3) прагнення зробити виховання дітей справою всіх трудящих, всього суспільства;

4) українізація шкіл, відродження національної мови.

З урахуванням своєрідного соціального замовлення в історії України на професійну працю педагогів у 20-х роках визначаються ті аспекти його особистісної характеристики, що набувають пріоритетної ваги в забезпеченні якості педагогічної праці. Передусім слід виділити методологічну (орієнтаційну) складову підготовки "творчих" учителів, що окреслює спрямованість їх діяльності. Центральним системоутворюючим фактором виступає його самовизначення, яке полягає у виробленні чіткої позиції в житті, власного погляду, ставлення до навколишнього світу, розуміння себе тощо.

Не слід також думати, що всіма педагогами в Україні у двадцятих роках ідеалізувалися дрібнобуржуазні педагогічні теорії кінця XIX - початку XX століття. Саме життя не могло миритися з такою ідеалізацією; воно відкидало насамперед анархічні тенденції в теорії та практиці соціального виховання. Тому прибічникам ідей "вільного" виховання не вдалося ліквідувати школу і замінити її дитячим будинком. Їм не вдалося, зрештою, перешкодити і розвитку педагогічної та історико-педагогічної науки.

Двадцять років минулого століття в історії України - це період розквіту науково - педагогічної та освітньої діяльності багатьох талановитих педагогів, діяльність яких проходила на тлі піднесення і бурхливого розвитку української культури на початку XX століття.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вважаємо пошуки перебудови педагогічної освіти через осмислення і творче використання педагогічних надбань видатних педагогів минулого, зокрема тих, що плідно працювали в минулому столітті в період розбудови національної школи України

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Проект системи освіти в Самостійній Україні / Г. Ващенко. – Мюнхен: Вид-во СУМ, 1957.
2. Довідник з історії України: видання в трьох томах. – К. : Генеза, 1993. – Т.1. – 240 с.
3. Дорошенко Д. Історія України : 1917-1923. Т.2. Українська Гетьманська Держава / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932.
4. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933 рр.) : за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304с.
5. Сеченов И.М. Рефлексы головного мозга: Попытка свести способ происхождения явлений на физиологические основы / И.М. Сеченов. – Ленинград, 1922. – С. 122.
6. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К., 1991. С. 332.
7. Чепіга Я. Єдиний план-метод соціального виховання / Я. Чепіга // Соціальне виховання. – 1920. – Ч.1. – С. 6.
8. Чепіга Я.Ф. Вільна школа. Учителські ідеї і здійснення в практиці / Я.Ф. Чепіга. – К., 1918. – 72 с.

Подано до редакції 07.04.09

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается идея о том, что развитие образования в Украине в 20-ые годы находилось на ступени высокого своего возрождения, перестройки и организации. Несмотря на то, что не было чётких планов и программ относительно системы образования, самоотверженная, патриотическая, смело новаторская деятельность плеяды известных педагогов и других деятелей образования в этот период истории подняла и возродила национальную сознательность, национальную школу и культуру. Раскрывается сущность исторических инновационных методов возрождения процесса образования на основе объективного анализа педагогического наследия педагогов-новаторов 20-х годов XX века для характеристики и глубокого рассмотрения, внедрения с целью использования их инновационных идей в современной школьной практике.

РЕЗЮМЕ

У статті розкривається ідея про те, що розвиток освіти в Україні в 20-ті роки сягав високого щабля відродження, перебудови й організації. Незважаючи на те, що не було чітких планів і програм щодо системи освіти, самовіддана,

патріотична, сміливо новаторська діяльність плеяди відомих педагогів і інших діячів освіти в цей період історії підняла й відродила національну свідомість, національну школу й культуру. Розкривається сутність історичних інноваційних методів відродження процесу освіти на основі об'єктивного аналізу педагогічної спадщини педагогів-новаторів 20-х років XX століття для характеристики й глибокого розгляду, впровадження з метою використання їхніх інноваційних ідей у сучасній шкільній практиці.

SUMMARY

The article proves the idea that Ukrainian education in the 20's was at a high stage of its revival, reconstruction and organization. Though there were no clear educational plans and programmes, self-denying, patriotic, radically innovatory activity of the Pleiad of famous contemporary pedagogues and other figures of education raised and revived national consciousness, national school and culture. Objective analysis of heritage of pedagogues-innovators of the 20's of the XX century enables specifying the essence of historical innovatory methods of reviving education. Profound analysis of their innovatory ideas gives data to be used in modern school.

Ключевые слова: образовательное движение, историко-педагогическое достояние, наследство, украинизация, школьники, история национальной школы.

Ключові слова: освітній рух, історико-педагогічне надбання, спадщина, українізація, шкільництво, історія національної школи.

Keywords: educational movement, historical and pedagogical acquisition, heritage, Ukrainisation, school studies, the history of the national school.
